

4.BMCS Agyrum 1 i 2

ANVERS: Aguil·a a la d. amb les ales recollides; a sota, un branquilló d'olivera.

REVERS: ΑΓ ΤΡ ΙΝ ΑΙ; Roda de quatre eixos entre els quals hi ha la llegenda.

És Diodor de Sicília, que era oriund d'Agyrium, el que explica aquest fet (16,82,4):

Απολλωνιάδην δὲ τὸν Ἀγυριναίων δυνάστην παύσας τῆς τυρραννίδος τοὺς ἐλευθερωθέντας Συρακοσίουσ ἐποίησε .

5.BMCS Syracuse 236.

ANVERS: ΣΤΡΑΚΟΣΙΩΝ. Cap femení a l'e. amb collaret i diadema ; darrere, un dofí a la d.

REVERS: Un pop.

La qualificació de sesterci és evidentment referencial.

6.BMCS Syracuse 709 i 710

ANVERS: Cap de Persèfone a l'e. amb arrecades i una corona d'ordi; darrere, una cornucòpia.

REVERS: ΣΤΡΑΚΟΣΙΩΝ enmig d'una corona d'espigues d'ordi.

7.BMCS Gela 84

ANVERS: Cap de Persèfone a la d. coronada amb ordi.

REVERS: ΓΕΛΩΙΩΝ. Espiga d'ordi.

8.BMCS Gela 52

ANVERS: ΓΕΛΑΣ. Part davantera d'un minotaure nedant a la d.

REVERS: Genet a la d. amb barba i casc sosté les regnes amb la mà d. i un llança i un escut amb l'e.; el cavall està encabritat.

La cita de Tucídides és 6,4,3.

9.BMCS Gela 63 i ss.

ANVERS: Cap del déu fluvial Gelas a la d., amb unes petites banyes al front i el cabell de punta; darrere, un gra d'ordi.

REVERS: ΓΕΛΑΣ. Toro caminant a la d. amb el cap alt; a l'exerg, tres/un punts.

Les monedes de Gela tenen un característic cap d'efebus cornut, que adopta diferents formes estilístiques. La disposició concreta dels cabells de l'efebus de la moneda que ressenyem podria fer pensar a un observador com Agustín que es tracta d'una fúria.

10. BMCI Locri 24 i 25

ANVERS: ΔΙΟΣ. Cap de Zeus a la d. amb corona de llorer; darrere, un símbol.

REVERS: ΑΟΚΡΩΝ. Un raig alat.

11. Grose Incerta, 3029

ANVERS: Fulla d'heura.

REVERS: Un cavall encabritat a la d.

12. SNG Copenhagen. Part 2, 1183 (=Noe 311)

ANVERS: ΑΤΕΜ. Espiga de sis grans; al gra més exterior de l'e., una llagosta amb el cap alçat.

REVERS: ΑΕ ◊ ΑΟΝ (retrògrad) : ΑΨ ΕΛΟ Ψ Ο. Un home nu, de front, amb banyes i orelles de toro; a la mà d. sosté una pàtera; a la mà e., una canya; una roba nuada al braç e. li passa per darrere l'esquena i li cau sobre el braç d. fins al colze.

13. El fragment de Teòcrit a què Orsini devia al·ludir és probablement 15,91-

92: "Κορίνθιαι εἰμὲς ἄνωθεν. ὦς καὶ ὁ Βελλεροφῶν. Πελοποννασιστὶ λαλεῦμες", en què Praxínoa proclama l'origen corinti tant dels Siracusans com de Bel·lerofontes, que tingué per company d'aventures Pegas.

14. Amb aquesta única referència no ens ha estat possible identificar la moneda.

15. Possiblement Agustín es refereix a una moneda que devia posseir Orsini d'Antíoc VII Sidetes, de la seca de Tir (BMC Seleucid. Antiochus VII, 18)

ANVERS: Cap d'Antíoc a la d., amb diadema.

REVERS: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ. Pal·las a l'e., armada, amb una victòria a la mà d.; a la mà e., llança i escut; tot envoltat per una corona de llorer; a l'e. ΙΕΡ ΑΣΥ ΤΥΡ, sobre una clava; a l'exerg, $\overline{\text{FP}}$.

16. Homer està representat en la tipologia de diferents seques (Amastris, Nicea, Cime, Quios). Als *Diálogos*¹ Agustín, en parlar del riu ΜΕΛΗΣ, fa referència a una moneda antiga que posseïa Orsini amb la llegenda ΑΜΑΚΤΡΙΑΝΩΝ al revers i el bust d'Homer a l'anvers. És per això que creiem que la moneda a què al·ludeix en aquesta carta és el bronze BMCPaph. Amastris 12-16:

¹ p. 119.

ANVERS: OMH POC. Bust d'Homer amb *tainia*.

REVERS: AMACTPIANΩN. Riu Meles amb himation fins als malucs, agegut a l'e.;
a la mà d. una lira; amb la mà e. recolzada en una roca sosté una canya; a
l'exerg, MEΛΗΣ.

17. La col·lecció de monedes del cardenal Carlo Carafa, nebot del papa traspasat Pau IV, contra el qual Pius IV havia obert un procés que acabà amb la sentència de mort el dia 6 de març del 1561 i l'embargament de tots els seus béns.

Vat. Lat. 3391 f.130 (inèdita, original i autògrafa).
Esc. j-II-22 f. 104.
Caes. B-7-7 lligall XVIII.

Maig-juny 1561

Pater optime [Pantagatho] le lettere di Spagna non dicono altro che le altre, gratulatione de diversi, et speranza, che la speditione venga presto. Un fratello mio scrive che Lerida e gravata di pensione vecchia in dua miglia scudi mozi, et che si grava hora di altri mille. Le lettere sono delli XXIV di Aprile di Saragoza.¹

5 La noce potrebbe nocer alli denti, se alcuno tentasse di romperla con essi.

Delle medaglie l'una è di Athene, l'altra di Messina. Quella di Athene ha del un lato la testa di Pallade galeata et nella galea si vede rilevato un grypho, forse per la velocita del intelletto; dal altro lato si vede una noctua sopra una amphora o lecytho forse di olio, per dimostrar che colle lucubrationi si impara; vedesi
10 appresso una figureta di una donna che porta la cornucopia segno di fertilita et abondanza, tutte queste cose sono circondate di una corona di lauro o forse di oliva arbore di tutela di Minerva, de la quale viene il detto olio adoprato nelli studii, et nelli gymnasii. Vedonsi molte lettere, le quali le divido in quattro parolle. ΑΘΕ / ΕΥΜΗΛΟ / ΚΑΛΛΙΦΩΝ / ΑΛΕΞ. La prima significa il populo,
15 le altre tre sono di tre magistrati forse Archonti, o daltri²

L'altra medaglia ha dell'un lato un lepore con queste lettere MESSENION et sopra i lumbi si vede un .Α. principio come credo del nome di Anaxila tyranno di Messina, et di Rhegio, il qual fu il primo, che porto lepori in Sicilia, secondo Aristotele nel 3 delli rhetorici, secondo che lo trovo citato nella historia del
20 Fazello credo anchora Julio Polluce dica che li Rhegini battenno le monete col lepore.

Del altro lato parmi vedere una mula, coronata da una Vittorieta, che li vola di sopra, et tira un carro di due rote nel quale è un huomo nudo. Credo sia una delle vittorie Olympice di Anaxila. Nella parte inferiore si vede un pesce non saprei dir
25 il nome, ma facciamo che sia uno di quelli eccellenti nel stretto di Sicilia³. Vengo alle pietre. Nella corniola vedo duoi huomini nudi ligati ad una colonna come pregioni, et sopra la colonna una testa con barba et capelli longi et di sotto si vede una lupa con doi putti. Nell'altra pietra credo sia intagliato un occhio con molti segni celesti. Il Petrarcha nelli versi ha qualche autorita, parlando in
30 volgare; ma in Latino, ne in verso, ne in prosa è creduto. Vorrei saper se li quattro tali dimostrano Venere, overo altro iacto felice; di cani non è pericolo, ecceto che di vivi. Chi pensa che Cesare stia sopra la aguglia, potra creder che li tali

significan IACTA.EST.ALEA.⁴

La iscrizione del Cocio non so perche habbia quel apice nel Cócidius, forse è natura longa, come nel adsignáverit, cavéritq. le quali parolle mi piaceno, et distinguono la vita della morte. Adsignatio est in vita, cautio in testamento ⁵. Nelle

5 institutioni et nelli Digesti si trova mentione de assignandis libertis. Solevano spartir tra li figliuoli i patroni li liberti suoi, assignando a ciascuno quelli, che li pareva etc.

COMENTARI

1. En aquesta carta no hi consta ni el destinatari ni la data d'expedició; no obstant això, hi ha suficients referències per a esbrinar-ne ambdues dades.

El tractament de *pater optime* i el fet que la carta figuri en el manuscrit Vat. Lat. 3391 ens condueixen indubtablement a Ottavio Pantagatho.

Cal situar-la entre els mesos de maig i juny de 1561. El 24 d'abril, segons paraules seves, Agustín havia rebut una carta del seu germà Juan en què li comunicava les pensions a què estava sotmesa la mitra de Lleida, de la qual cosa hem de suposar que el rei ja li havia demanat que acceptés aquest bisbat. Cal considerar, doncs, que la informació sobre les pensions no és més que un factor per ajudar-lo en la decisió, que degué prendre a començament de juny¹.

El Capítol de la catedral li va enviar una carta de felicitació el dia 24 de maig, excusant-se que "*nosaltres li avem tardat algun tant en fer aquesta memoria deguda, fins que havem vist letres de V.S. scrites a particulars per les quals appar que ha acceptat la merce del Rey*". Igualment rebé la felicitació de Páez i Zurita en sengles cartes escrites la primera quinzena de juny².

Els mots "*gratulatione de diversi, et speranza, che la speditione venga presto*" ens situen la carta en un moment en què Agustín ja havia decidit acceptar la proposta reial i havia començat a rebre les felicitacions dels seus amics hispans, és a dir, no abans de mitjan maig i possiblement no més enllà de la primera quinzena de juny.

El nomenament reial definitiu el rebé el dia 6 d'agost i, el dia 8 d'agost, el Papa el va nomenar bisbe de Lleida³.

Malgrat que a la carta enviada a Zurita, Agustín sembla estar força content amb el seu nou destí i li prega que "*no es menester que con muchas palabras me persuadan que yo dexe a Roma por Lerida porque yo tengo tanto y mas desseo que entrambos y principalmente por tornar a my naturaleça y ver mys deudos y amigos y a v(uestra) m(erced) como principal entre todos*"⁴, no demostra cap pena quan escriu a Orsini el mes següent "*la fama della risolutione di S(ua) M(aes)ta Cath(oli)ca di mandar li suoi*

¹ El dia 14 de juliol escrivia a Orsini "*per lettere delli XIX dell'altro sono avisato esser giunta la mia accetatione, la quale mi fu domandata*"

² Agustín a Zurita (17-6-61): "*La gratulatoria de v(uestra) m(erced) recebi y las de n(uest)ro amigo el Dotor Paez y me holgue mucho con todas...*"

³ Agustín a Orsini (7-8-61): "*La poliza de S(ua) M(aes)ta Cath(oli)ca e giunta hieri, et domani S(ua) S(anti)ta stessa propone la chiesa llerden(se).*" A l'article de C. FLOREZ SELLES "Escritos tridentinos inéditos de A. Agustín" *Revista Española de derecho canónico* 34 (Enero-Abril 1978) p. 116 hi ha un extracte de la carta d'Agustín al rei (8-9-61) en què li comunica haver rebut el nomenament i l'ordre de traslladar-se a Trento.

⁴V. n. 2.

*prelati a Trento questo settembre credo vi piacerà per che sarà cagione di ritenermi in Italia alcuni anni*⁵.

La raó per la qual Agustín acceptà el bisbat de Lleida no queda gens aclarida. La seu catalana era una de les vint-i-dues que percebien menys de 10 mil ducats, és a dir, que era considerada de les menors⁶, tot i que devia ser més rica que Allife. El fet de tornar a Espanya, d'on havia estat absent durant tants anys, li suposava abandonar Itàlia i trencar el tracte directe amb els seus amics humanistes, cosa que havia suportat molt malament en els seus dos anteriors "exilis" a la Campània i a Sicília. Sabia positivament que la marxa cap a Lleida era per a no tornar. No podem imaginar un home fred i racional com Agustín prenent una decisió a causa de l'enyorament d'una terra d'on era absent des de la seva adolescència.

El que sembla més probable és que Agustín tingués interès en realitzar un *cursus honorum* brillant que acabés en alguna de les seus més importants de la península, tal com havien fet altres prelatos com ara Valdés, el qual havia arribat a ocupar Sevilla -la segona en importància- després d'un periple a partir d'Elna, la més pobra de totes. De totes maneres, la seva fou una carrera eclesiàstica que culminà a Tarragona, la seu metropolitana de Catalunya -amb tot, un arquebisbat considerat mitjà-, després d'haver ocupat durant setze anys la seu de Lleida.

2. BMCAthens 407.

ANVERS: Cap d'Atena Parthenos a la d. amb una arrecada i un casc amb crinera triple, ornat, al front, amb la part davantera de quatre cavalls, un al costat de l'altre; al cantó, amb un griu o un Pegas volant i, al darrere, amb una mena d'*aplustre*.

REVERS: AΘE Una òliba a la d. damunt d'una àmfora, amb les ales plegades; ΕΥΜΗΛΟΣ ΚΑΛΛΙΦΩΝ ΑΛΕΞ. Tyche dempeus a l'e. sosté una pàtera i una cornucòpia; tot, envoltat amb una corona d'olivera.

3. Agustín descriu una moneda de la mateixa tipologia a la carta dirigida a Orsini el 20 de juny del 59. En aquest cas, però, la descripció és més acurada i respon en realitat a la moneda BMCSMessana 16:

⁵ v. n. 4.

⁶ ESCANDELL BONET, B. "Las rentas episcopales en el siglo XVI" *Anuario de Historia Económica i social*, 3 (1970) pp. 57-90. La professora Eulàlia Duran "Antoni Agustí i els cercles humanístics catalans" p. 266 afirma "el nomenament d'Agustí com a bisbe de Lleida representa per al nostre humanista passar de la misèria... a la riquesa de les rendes lleidatanes". No creiem que la seva situació anterior a Allife fos miserable, cosa que no li hauria permès de comprar tantes monedes, si bé aquesta seu episcopal era més pobre en ingressos.

ANVERS: MESSE N ION Una llebre corrent a la d.; a sobre, A.

REVERS: Una biga de mules a la d. conduïdes per un home nu que sosté les regnes amb ambdues mans i un agulló, i seu en un seient elevat que surt de l'eix; a sobre, una victòria que vola a la d. corona les mules; a l'exerg, una fulla a l'e.

La moneda devia estar força desgastada perquè el bisbe confon la fulla amb la silueta d'un peix i només distingeix una mula quan, en realitat, n'hi ha dues, si bé les seves siluetes pràcticament coincideixen.

4. Pantagatho consulta Agustín sobre dues monedes, una inscripció i dues cornalines. En una d'aquestes últimes hi ha representada una columna amb dos presoners lligats, un bust desconegut (Cèsar?), la lloba i els dos infants, i quatre daus que Agustín no sap interpretar; a l'altra, una mena d'ull amb símbols celestes al voltant.

5. La inscripció a què fa referència és la del CIL VI, 15944:

P. CÓCIDIVS
SECVNDAE.L.HEDISTVS
FECIT.SIBI.ET.QVIBVS
SECVNDA.PATRONA.EIVS
ADSINÁVERIT.CÁVERITQ
ET.IPSE

EL CIL no dona la referència d'aquesta carta, tot i que podria ser la primera notícia que tinguéssim de la inscripció. La va publicar Manuzio a la seva *Orthographia* p. 28, d'on la va retallar Panvinio perquè formés part del seu corpus⁷.

⁷ Vat.Lat. 6036 f. 53v.

Muy mag(nifi)co señor [Zurita]

La gratulatoria de v(uestra) m(erced) recebi y las de n(uest)ro amigo el Dotor Paez y me holgue mucho con todas y no es menester que con muchas palabras me persuadan que yo dexé a Roma por Lerida porque yo tengo tanto y mas
5 desseo que entrambos y principalmente por tornar a my naturaleça y ver mys deudos y amigos y a v(uestra) m(erced) como principal entre todos¹. Los libros del Dotor yran como v(uestra) m(erced) y el ordenan con my ropa². No he visto al padre Onofrio para comunicarle lo que v(uestra) m(erced) me escribe bien creo que no saldra de su opinion assi en lo de las indiciones como en lo de los VII
10 eletores porque ha muchos años que lo cree y no bastaran cañones reforçados a hazerle rendir y a mi no me desplaze lo que dize que es con harto buenas razones, mas vere de buena gana las palabras de la bula por ver si el tiempo immemorial se refiere a que haya eletores o a que haya siete o a que sean estos siete³. Querria saber que distancia hai entre Xelsa y Vililla y porque es Vililla
15 Celsa, y no Xelsa siendo tan conforme en el nombre, ahunque creo que me lo ha escrito otra vez⁴. Mucho desseo que v(uestra) m(erced) publique su historia y las de otros historiadores antiguos y modernos⁵. N(uestro) S(eñor) guarde a v(uestra) m(erced) (et cetera) en Roma a XVII de Junio 1561.

Servidor de v(uestra) m(erced)
el ob(isp)o Ant(oni)o Agustin.

4 tengo tanto: tanto tanto *Op. Dor.* 4-5 mas desseo: mas, lo deseo *Op. Dor.*

COMENTARI

1. Sobre l'estat d'ànim d'Agustín arrel del seu nomenament per a la seu de Lleida n'hem parlat al comentari de la carta a Pantagatho que hem datat el maig-junt de 1561¹.

2. A través de Zurita, que havia viatjat a Itàlia el 1550, Páez havia adquirit una col·lecció de còdex grecs del monestir de S. Salvador di Lingua Fari que, per causes alienes, no varen arribar a Espanya fins l'agost del 1554 i entre els quals es trobava el desaparegut manuscrit *De legationibus*².

En una carta de l'agost de 1555 Páez escrivia a Zurita: "*Si acaso partiere [el Rey], yo pedirè licencia para venirme con el señor Antonio Agustin a Italia, y desde alli a España, hoc est, a Zaragoza; y la causa es por juntar muchas cosas que allà dexè, y otras de que avrè necesidad, y hazer de manera que vayan a buen recaudo a España, y entretanto v(uestra) m(erced) me la harà de avisarme, a donde serà mejor, porque yo pienso embiarlo a Cartagena, pero he de menester saber alguna persona que estè prevenida a quien yo le enderecè... Quanto a los libros de Mecina no ay nada perdido, antes pienso con ayuda de Gulielmo Malineo, y del Embaxador de Venecia, y de Juan Osorio, que esta aqui agora, aver una patente del Archimandrita Don Francisco de Toledo, que al presente tiene de Sena, para que pueda tomar todos los libros que quisiere yo, ò quien mi poder hoviere, lo qual serà divitiae Craesi...*"³ Segurament aquesta segona remesa de manuscrits és la que Agustín pensava endur-se en el seu retorn a Espanya⁴. No és probable que aquets còdexs viatgessin amb Agustín a Trento, un cop el bisbe fou convocat a les sessions del Concili.

3. Represa del tema sobre l'origen dels set electors imperials, que Agustín ja havia discutit a bastament amb Panvinio els mesos de juny i juliol del 1558. El arguments de Panvinio, que quedaren reflectits al seu *De comitis imperatoris*, havien convençut aleshores el bisbe, malgrat que, en un principi, era molt reticent a acceptar-los; d'aquí que comunicí a Zurita "*creo que (Panvinio) no saldra de su opinion... porque ha muchos años que lo cree... y a mi no me desplace lo que dize que es con harto buenas razones*". Zurita aporta com a document una butlla que Agustín promet llegir.

¹ V. p. 495.

² Per a la col·lecció de manuscrits grecs de Juan Páez de Castro és utilíssima la monografia de GRAUX, Ch. *Los orígenes del fondo griego del Escorial*, Madrid 1982.

³ Dormer, p. 485.

⁴ DE ANDRES, G. "31 cartas inéditas de Juan Páez de Castro, cronista de Carlos V" *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 168, 3 (1971) p.517-518.

4. Efectivament, Zurita havia escrit a Agustín sobre Velilla en una carta anterior⁵. Relacionada amb Gelsa, existeix una descripció *in extenso* d'una moneda d'aquesta colònia, al foli 88 del ms. Esc. L-I-15 que tot seguit transcrivim:

La cara de la medalla de V(uestra) m(erced) es de Augusto Cesar, como muestra el letrero⁶ que tiene al rededor della, IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS COS. XII. que se lee, Imperator Caesar Divi Filius Augusti Consul XII. que segun el Consulado viene a ser batida esta moneda año de la fundacion de Roma 748, quatro años antes del nacim(ien)to de Chr(ist)o.

La otra parte tiene un Toro con todas estas letras por lo alto, y baxo y lados.

CN. DOMITI

C. V. I. CEL.

II VIR'

C. POMPEI

Colonia Victrix Iulia Celsa, Cneo Domitio, Caio Pompeio Duumviris.

Juntando esto con lo de arriba, se saca de toda la medalla este sentido, que siendo Duumviro Gneo Domitio y Gayo Pompeio, la colonia vencedora Celsa por sobrenombre Iulia, hizo matar en sacrificio victimas mayores por honrra del Emperador Cesar Augusto [*sic*] hijo del divino Julio a t(iem)po de su dozeno Consulado.

La cabeça del Emp(erad)or Augusto esta coronada de laurel o de otras hojas con que honrravan a los soldados que havian hecho alguna cosa señalada en guerra y aunque los Emp(erad)ores eran S(eño)res de Roma no permitian coronarse como Reyes, cuyo nombre era odioso, sino mostrar que governavan la Republica como Capitanes del pueblo Romano, aunque despues en la declinacion del imperio se tomaron mas licencia en esto de las coronas haziendolas con rayos y puntas.

El Toro quando se halla solo en medallas se entiende que se puso para mostrar que se hizo sacrificio de victimas en honrra del Emp(erad)or a quien se dedico la medalla o a algun Dios si huviere en ella, y si son un toro y una vaca, como se hallan en muchas medallas de España es por señalar ser Colonia la nombrada en la medalla, por que quien fundava de nuevo, con la vaca y el buey juntos y con un aradro hacian un sulco por donde havian de yr los muros de la colonia.

Celsa es el lugar famoso de Vililla en Aragon donde esta la Campana que se tañe por si en ocasiones importantes, como esta notado por personas graves, y dizele Iulia en honrra de Julio Cesar, que la devio de hazer colonia o por lisongear a Augusto su padre en nombre de quien se hizo la medalla.

Los Duumviro serian del propio lugar españoles o Romanos civ[es] estos servian en las colonias.

La lletra és de Martín Vaylo, secretari d'Antonio Agustín, i, malgrat que aquest foli forma part dels papers manuscrits del bisbe, no és probable que anés dirigit a ell, puix que els comentaris sobre la moneda són del tot innecessaris per a una persona que estava tan avesada a la numismàtica.

⁵ V. carta de l'abril de 1557 (p. 117).

⁶ Al marge <capu>t Augusti <lau>reatum

⁷ Al marge *Bos in medio nummo*. Aquesta moneda correspon a l'as catalogat per Vives CLXI, 8.

Es tracta probablement de la còpia d'una carta del bisbe adreçada a algun amic (Zapata?). Per una altra part cal remarcar la gairebé total coincidència d'alguns fragments d'aquest foli amb alguns passatges dels *Diálogos*⁸.

5. Zurita prepara la primera edició dels *Anales de la Corona de Aragón* que sortiria al carrer l'any 1562. Precisament per recollir material dels arxius dels regnes depenents del rei d'Aragó, l'any 1550 s'havia desplaçat a Nàpols i a Sicília, just dos anys deprés d'haver estat nomenat cronista.

⁸ p. 246: "A. Hai otra cosa mas, que esta colonia Celsa esta a la orilla del mismo rio Hebro. B. Es el lugar que dizen Xelsa? A. No sino otro que esta alli cerca y agora le dizen Vililla, muy nombrado por la campana que tañe en ciertos tiempos por alguna cosa señalada que acaezca en el mundo."

p. 251: "El toro se halla en muchas medallas, y algunas vezes dos toros o bueyes, pero por diversas causas. El que esta solo muestra en estas de España, que aquella ciudad o lugar hizo matar victimas mayores por honra de aquel dios o Emperador del qual se hizo la medalla".

Molto mag(nifi)co Sig(n)or mio [Orsini]. Rispondo hora a due ult(im)e delle
vostre a me càr(issi)me come sempre. Della salute recuperata del Ill(ustrissi)mo
Farnese ho gran piacer. Del vostro dimorare fin a mezo settembre mi dispiace
perche penso prima partirmi verso Trento¹. Le cose che havea di conferire a boca
5 non posso scriver hora, ne importano fin al suo tempo. Lasciaro al mio Martino
l'ordine di libri et cose antique, et a M(esser) Alex(andr)o quanto acadera².
Quella deliberatione che v(ostra) s(ignoria) mi propose delle due faculta di leggi o
philosophia: non saprei resolver altrimenti, senon che vorrei si sapessi l'un et
l'altro, prima la philosophia et poi le leggi, et che si obedisca a superiori nel
10 andar alle schole, et poi in esse seguite il suo genio et faculta passando dal
dilettevole al utile. M(esser) Alex(andr)o Corvino mi ha fatto haver tre medaglie
di bronzo greche di imperatori bassi ma di citta rare: ΖΕΥΓΜΑΤΕΩΝ con un
tempio sopra un monte con scale et muraglie a torno et un cane o lepore marino³.
Un altra con queste lettere ΠΕΓΑΙ con una donna che giace appresso una
15 fontana con una spica in mano et un cornucopia⁴. Stephano interpreta di
ΠΕΓΑΙΟΙ, et l'altra di ΖΕΥΓΜΑ. La terza dice ΠΕΡΓΑΙΩΝ et ha un altare overo
tavola con tre urne sopra⁵. Le ho care, benche non le intenda per sua rarita, et
per essermi donate. La mano del Ill(ustrissi)mo et state sano. Da Roma alli XXI
di Agosto del LXI.
20 Le Philippice del Faerno si stampano a furia⁶.

Di V(ostra) S(ignoria)
A.A.Ierden(sis).

4 havea di: havea a *Op.* 7 leggi: legge *Op.*

COMENTARI

1. Tres dies després d'haver escrit aquesta carta, Agustín, anomenat bisbe de Lleida des del 8 d'agost, rebé la comunicació reial per anar a Trento a fi de participar en el concili. Va obtenir el permís papal per abandonar Roma el 8 de setembre¹ i l'endemà començà el viatge durant el qual tenia intenció de "*potervi [a Orsini] veder in Montefiascone overo in Roncillione et basiar la mano al Ill(ustrissi)mo vostro*"², cosa que ignorem si pogué acomplir. De fet, el desig d'Agustín era poder veure el seu amic a Roma, puix que el cardenal Ranuccio pensava traslladar-s'hi i romandre-hi tot l'agost, però qüestions de salut li ho impediren i, conseqüentment, els dos amics no pogueren veure's³.

2. Martín és el seu majordom i M. Alessandro és segurament Alessandro Cervini, germà del papa Marcel II, amb qui Agustín tenia relació⁴.

3. La tipologia descrita en aquesta moneda pot aplicar-se a encunyacions d'Elagàbal, Filip I i Filip II. En aquestes dues últimes, però, apareix un personatge assegut dins el temple. Com que Agustín no fa cap esment d'aquest detall, hem preferit descriure la d'Elagàbal.

BMCSy Zeugma 23 i ss.

ANVERS: Cap d'Elagàbal a la d. amb corona de llorer AVTKMAVAN ΤΩΝΙΝΟCC .
E.

REVERS: Temple tetràstil amb *peribolos* que encercla un bosquet; a d. i a e. una columnata de la qual només es veuen les lloses del sostre; al davant del temple, un pòrtic de dos pisos; a sota, com si es tractés de l'exerg, un capricorni a la d.; ZEVΓMA ΤΕΩΝ.

4. Soulcy, p. 47 n° 9 (= HN² p 784 fig. 344)⁵.

ANVERS: M. OTAC. SEVERA. AVG. Bust.

REVERS: COL. DAMAS. ΜΕΤΡΟ; a l'exerg, ΠΗΓΑΙ. Un temple tetràstil on hi ha Silè (?) girat a l'e, amb un odre; a sota, un arc sota el qual hi ha la

¹ FLORES, C. "Escritos tridentinos...", pp. 116-117.

² Carta a Orsini del 28-9-61.

³ Carta a Orsini del 28-7-61: "*Se mons(igno)r Ill(ustrissi)mo venira per tutto il mese di Agosto, sera a tempo, non sine fratre, et io non penso potermi partir prima... Ad ogni modo vi voglio veder prima che me importa*".

⁴ V. carta d'Agustín a Orsini del 15-3-59.

⁵ DE SOULCY, F. *Numismatique de la Terre Sainte*, Paris 1874.

personoficació d'una font (?) agegada. Amb la mà d. sosté unes espigues; amb l'e. una cornucòpia. Al costat d. té una urna d'on brolla aigua. Al camp epigràfic, entre el temple i l'arc, el sol i la lluna; a l'e. davant el mot ΠΕΓΑΙ hi ha un altar.

Aquesta moneda, igualment com les altres dues descrites a la carta, pertany a una seca oriental molt poc habitual. De Soulcly diu que al gabinet numismàtic de París n'hi ha dos exemplars. ¿Podria ser que un d'ells fos el d'Agustín, arribat a París arrel de l'expoliació francesa del monestir del Escorial? Ho apuntem simplement com una hipòtesi agoserada.

5. Amb aquesta tipologia existeixen encunyacions de diferents emperadors. Atès que Agustín no fa referència a l'anvers de la moneda, hem descrit, aleatòriament, la de Filip II.

BMCPa Perga 60.

ANVERS: AVKMIOV. CEOV. ΦΙΛΙΠΠΙΟΣ. CE. Bust de Filip el jove a la d. amb corona de llorer, *paludamentum* i cuirassa; a sota, un globus.

REVERS: ΠΕΡ ΓΑΙ ΩΝ. Un arcó de tres potes amb una porta de dues fulles ornamentada amb punts (caps de clau?), a sobre del qual hi ha tres bosses.

6. A finals de maig del 1558 Faerno ja pensava en publicar unes correccions i comentaris a les Filípiques de Ciceró, però no fou fins el 1561 quan es començaren a imprimir. La seva mort, esdevinguda el 17 de novembre d'aquest any, aturà el projecte i el llibre no aparegué fins el febrer del 1563 amb el títol *Emendationes in Ciceronis Philippicas*, publicat a Roma, a l'impremta de V. Luchini⁶.

Precisament s'han conservat dues cartes entre P. Vettori i A. Agustín el tema principal de les quals és l'aparició d'aquest llibre⁷ i la discussió d'un passatge de les Filípiques (2, 115) en què Faerno, a proposta del bisbe, havia acceptat la lectura *confer eum cum nundinatione tua*, en comptes de *confer eum cum nummatione tua*⁸.

⁶ CERETTI, L. "Gabriele Faerno...", p. 308.

⁷ "Venit tandem in manus meas valde illud quidem optatum, et a me diu frustra expectatum volumnen M. Tullii Philippicarum, quod Faernus noster magno adhibito studio emmendavit... Incidit ergo in locos plures, quod indicio ipsius cognovi, cura, acumineque tuo illustratos, et ab omni prorsus macula purgatos".

⁸ Aquesta correcció d'Agustín és motiu també de comentari en un altre lloc. Als ff. 126 i 127r del ms. Vat.Lat. 3391 trobem unes correccions manuscrites d'Agustín a les Filípiques, en què hi apareix: "*Philip II p. 194. Confer eum cum nummatione tua tuorumq.) nundinatione (nos)*", repetida després per Pantagatho en el f. 22r amb aquestes paraules: "*Philip II. 194. Confer eum cum nummatione tua, tuorumq.) Ita uterq. (Manuzio i Vettori) tu (Agustín) cum nundinatione tua, optima lectio sine ulla prorsus controversia*".

Molto mag(nifi)co Sig(no)re [Orsini]. Questa lettera sara tutta in materia di medaglie. In Bologna mi visitò il conte Sertorio amico di v(ostra) s(ignoria) et mostrommi alcune medaglie buone di argento et oro. La piu buona era di una testa di Hercule, et il roverso di una donna ignuda posta a seder sopra le exuvie
5 di Hercule con lettere TPAXINIQN. Credo fossi Dianira, et quella terra è nota nelle tragoedie, et nelle Tusculane di Cicerone dove mori Hercule. È d'oro di quattro o cinco scudi di peso, et vale cinquanta¹. Vidi una medaglietta di argento con la testa galeata simile in faccia a Traiano con lettere COCLES, et d'altra parte li dui Castori a cavallo con le lanze, et di sotto una testa galeata con lettere, che
10 dimostrano esser restituita di Traiano. È antiqua et ben conservata². Vidi una musa di quelle che ci mancano, che sviluppa un libro penso che sia CLIO benche mi pare haver visto la testa, che ha doi volumi posti come X dietro et credo sia quella meza mia, se vi ricordate³. Vidi una HISPANIA testa di donna con duoi dardi et un brochiero, et non so che roverso con lettere di GALBA. IMP.⁴ Vidi
15 un Catone alquanto suspetto, pure è bello con li capelli cirati, et senza barba, come si vede nelle medaglie di C. CATO, ma piu vecchio, con roverso di un elephanto et di un pileo. Credo che la testa sia fatta per il vecchio Catone, et il resto per il Uticense il quale in Africa defendeva la liberta Ro(mana) et allhora potria esser battuta quella moneta⁵. Vidi molte medaglie d'oro di Imperatori, et
20 mostrava esser cupido di altre et io li pregai che mi facessi una copia o getito di quelle tre medaglie consulari, et mi promesi di farlo. Pure vedette se in barato si potranno havere. È cortese gentilhuomo⁶. In Venetia ho visto le medaglie Greche di M(esser) And(rea) Lauredano. Ha infinite, et molto belle et molte duplicate di quelle che non havemo, et è operepretio, che cercate commodita di venire a vederle, et baratar seco. Il vostro Piero Luigi lo assassina con mille modi. Ha
25 molte di quelli Re di Asia, Syria et Macedonia di ritratti assai belle et varie, pure li mancano assai di quelle che havemo. Le Latine vederò avanti che finisca questa, come penso. Ha un corno di rhinocerote, molti denti di elephanti, et corni di olicornio, et porcellane, crocodili, teste, vasi, statue varie et belle, et

4 exuvie: exequie Op 8 d'altra: all'altra Op 13 ricordate. Vidi : ricordate. Item. Viddi Op
24 operepretio: operae pretio corr. Op 29 olicorni: alicorni Op

brutte anchora et qualche inscrizione Grecha buona. Et è un galanthuomo in
 mostrarle et conservarle. Ha certi fogli di papiro con lettere et pitture Aegyptie
 non viste da me. Ha camei, et intagli assai belli, et altre cose⁷. Ho comparato per
 XII V. le medaglie infrascritte. Un Pompeio col roverso intiero delle tre statue
 5 intiere, et a punto quali mi imaginai che vale un thesoro⁸. Un Caligula col
 roverso di Augusto con lettere Latine di argento rarissimo et ben conservato⁹.
 Duoi Augusti di argento perfettissimi, con roversi l'uno di Aegypto Capta col
 crocodilo ¹⁰ et l'altro di SIGNIS. RECEPTIS. con un soldato signifero
 belliss(im)o¹¹. Un Tiberio di argento con roverso di un triumpho cosa rara¹².
 10 Un Tito con l'anchora et delphino¹³. Un altro con un tripode et un pesce¹⁴. Un
 imperator Mag. Maximo. raro¹⁵. Una bella medaglia pur di argento con una testa
 di una donna con un F. dietro, et d'altro lato un gran cornucopia dentro una
 corona di oliva con lettere EX S.C.¹⁶ Una brutta di Catone con lettere M. CATO
 PRO. PR. col roverso di VICTRIX sotto una Vittoria che sede¹⁷. Queste sono le
 15 Latine. Vengo alle Greche. Una didrachma bella con una testa di Cerere in faccia
 bella col roverso di Nettuno nudo, col tridente et pesce con lettere ΒΟΙΩΤΩΝ.
 et dentro Δ Ξ et un clypeo¹⁸. Un'altra con una cicada overo ape grande con
 lettere ΕΦ, non so si è delli Ephesii, col roverso di un cervo avanti un arbore di
 palma con lettere ΖΩΠΥΡΟΣ¹⁹. Una drachma con una bella testa di donna
 20 coronata di pampini simile alla vostra innamorata con roverso di un bove inanzi
 una vite alta, con lettere ΙΣΤΙ²⁰. Un'altra di una testa di sole radiato col roverso
 della rosa bastarda di Rhodii con alcune lettere minute²¹. Di bronzo un triente
 grande con una bella testa galeata di Minerva, et di roverso una noctua distese le
 ale in faccia con lettere non legibili²². Un asse con testa di donna laureata con
 25 roverso di un nudo che con la destra minaccia con un fulmine, et nella sinistra
 tiene una clava, con lettere AMBP di Ambraciote come credo. È di buona
 mano²³. Un altro buono anchora con testa di Mercurio et roverso di un cittadino
 che porge una palma con lettere Punice atomo²⁴. Un altro pur buono con testa di
 Diana Venatrice et roverso d'un tripode dentro una laurea con lettere
 30 ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΑΝ²⁵. Una testa in altro di donna capillata con un lauro inanti

11 Mag.: Magn. Op. 12 F.: T. Op. 15 didrachma: di dragma Op. 17 Δ Ξ : Δ Ξ Op.

con molte lettere tra le quali se legge ANTIOXOS con roverso di un tempio et certe lettere non lette anchora²⁶. Un quadrante piccolo Romano con testa di un Luperco, et roverso d'una prora, et un clypeo con lettere METELLVS ²⁷. Piu. Oltre quatro intagli et mezo nel quale mezo sono Paride con le tre dee bellissime
5 in un pezo di Corniola. In un'altra è la testa di Faustina Maggiore. In altra un Marte con un tropheo et una Vittoria piccola. In altra è un Giove nudo che si copre con un pallio. Tutte belle cose. Et piu un amethisto con intaglio di tre
10 figure: un huomo et una donna et un putto, tutti marini²⁸. Se vi pare che habbia comparato caro, advertite che son fuor di Roma. Ho lasciato sei medaglie grande di argento Greche per XVIII scudi, pure credo haverle per qualche cosa manco, et saprete presto le loro qualita. Postea ho havuto le VI medaglie grandi per XV
15 V. Un Demetrio mirabile²⁹. Un laberintho con una testa di un Re Epiphano³⁰. Un Perseo Re³¹. Un altro re di Tyro³². Una di Syracusa con lettere Punice³³. Una Diana con VII stelle col roverso di una clava et una corona quercea³⁴. Le altre particularita saprete poi. Basta che vi movero expectatione. Et bene valet. Da Vinegia regina delle gondole il di p(rim)o di Ottobre 1561.
A mons(ign)or Ill(ustrissi)mo il mio besa manos humiliss(im)o. Vostro A.A.

1 ANTIOXOS: ANTIOXOC *Op.* 5 Corniola: Cornelia *Op.* 12 Epiphano: Epiphanio *Op.*

COMENTARI

1. En cap dels molts repertoris que hem consultat hem estat capaços de trobar una moneda de tipologia i llegenda semblant. Es podria tractar d'una moneda d'or imitada pels renaixentistes? De fet Agustín no estava segur de la seva autenticitat, puix que a la propera carta escriu "*Il Hercule e bello et non mi parse moderno*", frase d'on podem inferir que Orsini li expressà la seva desconfiança en conèixer la descripció que li n'havia fet el bisbe.

2. RIC Trajan. 767.

ANVERS: COCLES. Cap de Roma amb casc; darrere, X.

REVERS: IMP. CAES. TRAIAN. AVG. GER. DAC. P. P. REST. Els Dioscurs galopant a la d.; a sota, un cap femení; a l'exerg, ROMA.

Efectivament és el denari Cr. 127 que fou restituit per Trajà.

3. Cr. 410/3. Denari.

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d. amb el cabell ligat amb una cinta; darrere, un *volumen*.

REVERS: Clio a l'e. sosté un *volumen* amb la mà d. i es recolza en una columna amb el colze e.; a la d., Q. POMPONI; a l'e., M^VSA.

Efectivament, aquesta era una de les monedes de la sèrie de Pomponi Musa que li mancaven. De totes maneres, però, continua confonent-les entre si. Els "*doi volumi posti come X dietro (la testa)*" són dues flautes i no pas dos rotllos i pertanyen al denari 410/5 on hi és representada Euterpe, mentre que "*quella mezza mia*" és el denari 410/7 on hi ha representada Terpsicore.¹

4. RIC Galba 1 i ss.

ANVERS: GALBA. IMP. Galba amb el cap descobert, vestit amb roba militar, muntat a cavall a la d. i amb la mà d. estesa.

REVERS: HISPANIA. Bust d'Hispania a la d. amb el cap descobert i vestida; darrere, dos javelots; darrere i a sota, un escut rodó; davant l'escut, dues espigues de blat.

5. El mateix Agustín ja qualifica aquesta moneda de "*alquanto sospetta*" impressió que confirmem en no haver-ne trobat cap d'aquesta tipologia, ni republicana ni imperial.

¹ V. comentari a les cartes a Orsini del 24-1-59, del 29-5-59 i del 2-12-59 (pp. 303, 410 i 473).

6.El comte Sertorio li enviarà, en efecte, la “ *còpia o getito di quelle tre medaglie* “, tal com ell mateix comunicarà a Orsini a la propera carta.

7.Andrea Loredano i el seu pare Bernardino eren uns nobles venecians amb els quals Agustín ja havia tingut una relació indirecta, a través de Sigonio, amb motiu de l'edició de Fest ².

El paràgraf d'Agustín reflecteix molt bé l'afecció d'aquests venecians per col·leccionar antiguitats, fet que els duia a posseir “ *un corno di rhinocerote, molti denti di elephant, et corni di olicornio, et porcellane, crocodili, teste, vasi...*”

A la propera carta ens assabentarà que “ *non vidi io quelle (medaglie) Consulari del Loredano* “, és a dir que hagué de marxar ràpidament cap a Trento, on arribà quatre dies més tard, sense haver pogut examinar les monedes republicanes del col·leccionista, malgrat el seu gran interès en veure-les “ *avanti che finisca questa (lettera)* “.

8.Cr. 470/1c. Denari.

ANVERS: Cap de Cn. Pompeu Magne a la d.; al voltant, CN. MAG. IMP.

REVERS: Personificació d'una ciutat hispana dreta a la d. amb una corona mural; sosté un caduceu a la mà e. i, amb la mà d., ofereix una branca a un soldat pompeïà que resta dempeus i de cara, recolzant-se en una llança a la mà d.; a la d., una altra personificació de ciutat hispana que camina cap a l'e., amb una corona mural, sosté un trofeu a la mà e. sobre l'espatlla e. i amb la mà d. corona el soldat; a l'exerg, M. MINAT SABIN; a l'e del conjunt, PR. Q.

Malgrat que la referència d'Agustín no és gaire explícita i, en principi, podria aplicar-se també al denari 511/3a, ens decantem per la primera, perquè és l'única que hi ha descrita a les AAMAN sota l'epígraf de la família Pompeia³. Aquesta descripció ens ha permès també de fixar la variant de la llegenda de l'anvers.

9.També en aquest cas la descripció existent a les AAMAN ⁴ ens ofereix elements per a identificar aquesta moneda amb la dracma RIC Gaius 60-62.

² Carta de Sigonio a Panvinio del 24-12-58: “ *Circa il Festo non si è ancora cominciato per la milensaggine de'Loredani in comprar la carta* “. (Ambr. D-501 f. 171). Hi ha altres referències al mateix manuscrit a les cartes del 26-11-58 i del 10-12-58.

³ Op. om. VIII, p.325.

⁴ Op. om. VIII, p. 332. La llegenda de l'anvers, que Agustín confon amb el revers, és defectuosa GER... TI. AVG... COS. ITER, per la qual cosa és difícil de precisar si es tracta de la 260, 261 o bé 262. Tot i així, difícilment es tracta de l'última perquè el RIC li assigna com a màxim cinc exemplars coneguts.

ANVERS: Germànic amb barba a la d.; GERMANICVS CAES TI AVG F COS II Γ
M (60).

REVERS: Cap d'August a la d., amb una corona de raigs; DIVVS AVGVSTVS.

El RIC qualifica ambdues monedes de rares, reafirmant la impressió d'Agustín.

10.RIC Augustus 275. Denari.

ANVERS: CAESAR COS VI. Cap d'Octavi, nu a la d. o a l'e.; darrere, *lituus*.

REVERS: AEGVPTO CAPTA a sobre i a sota d'un cocodril.

11.RIC Augustus 58 (81 i ss). Denari.

ANVERS: August nu a la d.

REVERS: SIGNIS (a la d.) RECEPTIS (a l'e.). Mart amb casc i una capa, dret a l'e. amb el cap girat al front; sosté una *aquila* amb la mà d. i un estandart sobre l'espatlla esquerra.

Les variants de les diferents monedes fan referència a la posició dels mots SIGNIS RECEPTIS.

12.RIC Tiberius 2. Denari.

ANVERS: TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS. Cap de Tiberi a la d. amb corona de llorer.

REVERS: TR POT XVI, IMP VII (a l'exerg). Tiberi amb corona de llorer i una capa, dempeus en una quadriga a la d., sosté una branca de llorer amb la mà d. i un ceptre en forma d'àliga amb l'e.; els cavalls tomben el cap a la d.

13.RIC Titus 26. Denari.

ANVERS: IMP. TITVS. CAES. VESPASIAN. AVG. P. M. Cap de Titus amb corona de llorer.

REVERS: TR. P. IX. IMP. XV COS. VIII P. P. Un dofí enroscat a una àncora.

14.RIC Titus 27. Denari.

ANVERS: IMP. TITVS. CAES. VESPASIAN. AVG. P. M. Cap de Titus amb corona de llorer.

REVERS: TR. P. IX. IMP. XV COS. VIII P. P. Un dofí sobre un trípode.

15. Es refereix a una moneda de l'usurpador Magne Màxim, amb la llegenda DN MAG MAXIMVS PF AVG. La manca de més elements descriptius ens impossibilita concretar-ne la tipologia.

16.Cr. 376/1. Denari.

ANVERS: Cap de Venus a la d. amb una diadema; darrere, una F com a marca de control.

REVERS: Cornucòpia; a la d., EX; a l'e., S.C.; al voltant, una corona de llorer.

17.Cr. 462/1c. Denari.

ANVERS: Bust femení a la d., vestit; davant, M. CATO. PRO. PR.

REVERS: Victòria asseguda a la d., sosté una pàtera a la mà d. i una palma a l'e. sobre l'espatlla e.; a l'exerg, VICTRIX.

18.BMC Boeotia. Uncertain mints, 79.

ANVERS: Cap de Demèter, gairebé tot a la d., amb una corona d'espigues.

REVERS: ΒΟΙΩΤΟΝ. Posidó nu, dempeus i de cara, amb el cap a la d.; es recolza en el trident i sosté un dofí; a la d., Δ Ξ a sobre d'un escut beoci.

19.BMCIo Ephesus 141.

ANVERS: E Φ Abella; tot envoltat per una corona de llorer.

REVERS: Cèrvol a la d. davant d'una palmera; a l'exerg, el nom d'un magistrat ΖΩΠΥΡΟΣ; davant, Σ.

20.BMCE Histiaea 1 i ss.

ANVERS: Cap de mènade a la d. amb arrecades, collaret i una corona de pàmpol.

REVERS: ΙΣΤΙ. Un toro caminant a la d.; en un segon terme, un cep amb dos brots de raïm.

21. És una moneda de Rodes, amb la tipologia comuna d'aquesta illa: un cap d'Hèlios , a l'anvers, i una rosa amb la llegenda ΡΟΔΙΟΝ, al revers. Les lletres que Agustín no aconsegueix veure són segurament les d'algun monetal.

22. Encara que no hi hagi cap llegenda que ens ho indiqui, podria tractar-se d'un hemitartemorion d'Atenes.

BMC Athens 208 (245).

ANVERS: Cap d'Atena a la d. amb un casc corinti amb crinera.

REVERS: A Θ E. Òliba a la d. amb el cap de front i les ales obertes; a la d. una àmfora.

23.BMCEp Ambracia 23.

ANVERS: Cap d'Apol.lo a la d. amb corona de llorer.

REVERS: AMBP. Zeus nu, avança cap a la d. amb la mà e. estesa; a la mà d. aixecada hi duu un raig, a l'e. l'ègida.

24.En cap dels repertoris que hem consultat hem pogut trobar una moneda púnica d'aquesta tipologia.

25.BMCIII Apollonia 46-47.

ANVERS: Cap d'Àrtemis a l'e. amb una diadema i arrecades.

REVERS: ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΑΝ. Un trípode; tot encerclat per una corona de llorer.

26.L'única moneda que hem trobat que reflecteixi aproximadament la descripció d'Agustín és a *Babelon, Inv. Wadd., p. 363, 6131⁵*:

ANVERS: Μ. ΣΥΓΓΛΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΟΣ ΙΕΡΑ ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Cap de Dionís.

REVERS: ΓΕΝΕΙ ΣΕΒΑΣ ΤΩΝ. Temple hexàstil.

La confusió de Dionís amb una cap femení és freqüent en les descripcions del bisbe.

27.Cr. 263/ 5a.Quadrant.

ANVERS: Cap d'Hèrcules a la d. cobert amb la pell de lleó; darrere, tres punts.

REVERS: Una proa a la d. amb la inscripció M. ^ΜΕΤΕΛΛΥΣ; a sobre, un escut; a sota, ROMA; davant, tres punts.

28.Agustín també col.leccionà camafeus (cornalines), que a l'inventari de les seves monedes del ms. Esc. L-I-15 apareixen agrupats en dos paquets, un de "*sexanta quatre pessetes al(ia)s cornioles de sagellar...en lo quint masso*" i un de "*cent setanta y tres pessetes y trossos cornioles gravades... en lo sext masso*"⁶.

29.Per a identificar aquesta moneda hem utilitzat la informació complementària de la propera carta.

Grose II, 3579 i ss. Tetradracma.

ANVERS: Cap de Demetri a la d., amb banyes i el cabell lligat amb una *tainia*.

REVERS: Posidó a l'e. dret, nu, amb el peu d. recolzat en una roca; es recolza amb la mà e. al trident i amb la mà d. sobre la cuixa; té el cos inclinat cap

⁵ ap. ANSON, L. *Numismata graeca: Greek coin types classified for immediate identification*, V p. 420.

⁶ V. MATEU LLOPIS, F. "Un inventari numismàtic del segle XVI" *Butlletí Arqueològic de Tarragona* 40 (1929-33), pp. 75-87.

endavant; a la d., ΒΑΣΙΑΕΩΣ; a l'e., ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ; a l'e. i a la d. de tot el conjunt, dos monogrames.

30. El motiu del laberint és propi de l'illa de Creta. Per altra banda, cap de les monedes que registren la llegenda "Epiphanos" aplicada a un monarca recull un laberint al revers. És per això que proposem identificar aquest exemplar amb BMC Creta 42: ANVERS: Cap masculí a la d., amb diadema (Zeus/Minos?); darrere, A.

REVERS: ΚΝΩ / Σ - Ι / ΩΝ. Laberint quadrat.

La tipologia del personatge que apareix representat a l'anvers podria haver recordat a Agustín els reis de Síria que sovint són qualificats amb l'epítet "Epiphanos" i dels quals havia vist exemplars. Un exemplar similar al descrit apareix als *Diálogos*, cosa que confirma l'error d'interpretació.

31. És una tetradracma de Perseu, fill de Filip V de Macedònia.

Grose II, 3674-3675.

ANVERS: Cap de Perseu a la d., amb barba i el cabell lligat amb una diadema.

REVERS: ΒΑΣΙΑΕΩΣ ΠΕΡΣΕΩΣ a sobre i a sota d'una àguila que té tres quartes parts del cos girat a la d.; està dreta, a sobre d'un raig, amb les ales obertes; tot està encerclat per una corona de roure; diferents lletres i monogrames.

32. Possiblement algun shekel o mig shekel del tipus BMCPH Tyre 44 i ss que registren, a l'anvers, el bust de Melqarth a la d. amb corona de llorer i una pell de lleó lligada al coll. Els reversos poden ser de diferents tipologies, si bé el més comú és una àguila dempeus amb la llegenda ΤΥΡΟΥΙΕΡΑΣ ΚΑΙΑΣΙΑΟΥ. No és estrany, endemés, la confusió del déu amb un rei.

33. Moneda sículo-púnica amb massa pocs detalls descriptius per a poder ésser identificada.

34. Grose II, 3706 i ss. Tetradracma.

ANVERS: Escut macedònic, al centre del qual hi ha un bust d'Àrtemis a la d. amb el cabell lligat amb una diadema, agafat darrere, amb uns rínxols que li cauen pel clatell; es veu una mica el vestit; porta arc i buirac a l'epatlla e.; tot està envoltat per un cercle de punts, al voltant del qual hi ha set creixents de lluna amb una estrella de sis puntes a dins de cadascun; els creixents estan separats els uns dels altres per tres punts en forma de

triangle.

REVERS: ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ a sobre i a sota d'una clava, a la d.; tot està envoltat per una corona de roure lligada a l'e.; fora de la corona, a l'e., un raig vertical; lletres i monogrames a sobre i a sota de les inscripcions principals.

Molto mag(nifi)co Sig(n)or Fulvio. Erami smenticato di risponder alla vostra delli XV benche ho scritto al mio Martino sopra la cosa delle medaglie che sono piu vostre che mie et li libri altresì. Ho gran piacer che siate giunti in Roma nelle vostre delicie di amici et libri et antiquità. Il Conte Sertorio mi mando un gietto di quelle tre medaglie che vi scrissi della Musa, et Hispania et M. Catone. Il Hercule è bello et non mi parse allora moderno. Non vidi io quelle Consulari del Loredano, ma le Greche sono admirande. Hauro a caro che veniate a vederle con molte cose da baratare. Il Perseo mio è assai bello, ma il Demetrio è perfettissimo con un Nettuno nudo di roverso singulare¹. Le medaglie d'oro Consulari mi piaceranno tutte quante et la statua equestre di Augusto, et pigliatele et conservatele per me, che vi sarò obligato². De la tavola delle tribu aspetto con desiderio che mi mandate la copia³. A mons(ign)or Ill(ustrissi)mo basio la mano, et a v(ostra) s(ignoria) mi ricommando. Da Trento il di 30 di Ott(obr)e del LXI.

Tutto di v(ostra) S(ignoria) A.A. Ilerd(ensis).

15 M(esser) Martin dexad ver y tomar a m(esser) Fulvio todos los libros y medallas que el quisiere y el s(eñor) Rebastens haga otro tanto y ciertos libros griegos que estan en los armarios⁴. A.A.

15 M(esser)... armarios *in paginae pede referunt Op.*

COMENTARI

1. Agustín continua els arguments de la carta anterior: Orsini finalment ha arribat a Roma; el comte Sertorio de Bolònia li ha tramès tres còpies de sengles monedes que li havia sol·licitat; ell mateix ha hagut d'abandonar Venècia sense poder veure la col·lecció de monedes republicanes de Loredano; està molt cofoi de les monedes adquirides, entre les quals destaca la de Perseu i la de Demetri¹.
2. Segurament RIC Augustus 362, que també figura anotada a les AAMAN².
ANVERS: Un pedestal amb l'estàtua eqüestre d'August a la d. davant les muralles i la porta de la ciutat. SPQR/IMP/CAES al pedestal.
REVERS: L.VINICIVS L F IIIVIR al voltant d'un *cippus* on hi ha inscrit en sis línees SPQR/IMP CAE/QVOD V/M S EX/EA P Q IS/AD A DE.³
3. La inscripció CIL VI, 10211 que descriurem a la carta següent, on Agustín ofereix més elements per poder identificar-la amb seguretat.
4. El bisbe dóna ordres al seu majordom que deixi lliure l'accés a la seva biblioteca i al seu monetari a Orsini i a un tal Rebastens, que es podria identificar amb Francisco Robustier, el seu successor al càrrec d'auditor de la Rota.

¹ V. punts 29 i 31 del comentari de la carta anterior (pp. 512 i 513)

² Op. om. VIII, p. 333. Orsini també la registra al seu llibre *Familiae Romanae* p. 281 amb la indicació AV(ro).

³ Una moneda de la mateixa sèrie (RIC Augustus 360) havia estat objecte de comentari entre els dos amics a la carta del 6-4-59 (v. p. 371). No descartem la possibilitat que Agustín es refereixi a RIC Augustus 412 on hi apareix també una estàtua eqüestre d'Agripa amb un anvers amb l'efígie de l'emperador i la llegenda AVGVSTVS. De totes maneres, el fet que aquesta no figuri a les AAMAN ens ha fet decantar per la que hem descrit.

Molto Mag(nifi)co S(ign)or mio [Orsini]. La l(ette)ra delli VIII mi fu
gratiss(im)a. Il fragmento delle tribu molto caro, ma desiderava, che fossi
intiero. Si guadagna il ordine delle IV tribu urbane, che in Varrone et in altri non
sta così. La quinta si sapeva esser Romilia, la VI. non si sapeva esser Voltinia o
5 Voltina. La l(ette)ra H. credo voglia dir habet; li numeri credo siano di passi.
Pure saria Roma si X miglia passi, et Plinio la fa molto maggiore; dicamo che era
questo il numero di tempi piu antiqui. V(ostra) S(ignoria) mostri queste parolle
al padre Ottavio, et la inscrizione¹. Di Carbone (*) pure vedete Plutarcho nella
vita di Sylla. Non è il Carbone morto in Sicilia credo da Pompeo; forse che è
10 suo padre il quale fu Co(n)s(ul) dal DCXLI. Ho io una medaglietta di bronzo
con quelle l(ette)re di Papirio Carbone. non so niente de Nicaea et Carbone². Le
medaglie vederò volentieri et a v(ostra) s(ignoria) questa estate anzi alla
primavera. Desidero molto che v(ostra) s(ignoria) mi mandi il indice delli libri
del cavaliere Giberti che furono del vesc(ov)o di Verona et che mi dica in mano
15 di chi restaranno per poter haverne copia³. Alli due Ill(ustrissi)mi Fratelli basio
le mani della memoria di me. Mi piace che vi lodate assai del favor loro, ma
vorrei che fussi con qualche intrada per voi. A dio. Da Trento alli XVII di
Nov(embr)e del LXI.

Di V(ostra) S(ignoria)

20 A.A.II(erdensis).

(*) *Barrat amb una línea* : non sono certo che ando in Grecia dove credo fussi
morto da Sylla .

8 inscrizione. Di Carbone: iscrizione di Carbone *Op.* 11 Nicaea et Carbone: Nicaea o
Carbone *Op.* 15 poter haverne: poterne havere *Op.*

COMENTARI

1. Orsini envià a Agustín una còpia de la inscripció **CIL VI, 10211** que havia estat trobada recentment. Aquesta inscripció anà a raure al museu del cardenal Ranuccio Farnese i, finalment a casa d'Orsini¹.

NVMERVS TR[IBVLIVM ET
QVIBVS . LOCIS
PAL H IIIICLXXXI . I[N
SVC H IIIILXVIII . IN
ESQ H ∞DCCLXXVII . A[D
COL . H CCCCLVII . I[N
ROM . H LXVIII
VOL . H LXXX
H S

El CIL interpreta la H com abreujatura d' *homines* i no pas d' *habet*. Igualment, els números corresponen al nombre d'habitants i no a l'extensió².

2. Tot sembla indicar que el comentari podria sorgir a partir de la llegenda d'una moneda d'Orsini, on hi apareixia el cognomen **CARBO**, sense especificació del *nomen* ni del *praenomen* (Cr. 279/1)³:

ANVERS: Cap de Roma a la d. amb casc i amb els cabells que li cauen damunt l'espatlla e.; darrere, X.

REVERS: Júpiter en una quadriga a la d.; a sota, CARB; a l'exerg, ROMA.

Agustín posseïa un quadrant amb la mateixa llegenda (Cr. 279/2)⁴:

ANVERS: Cap d'Hèrcules a la d.; darrere, tres punts.

REVERS: Proa a la d. amb la inscripció **CARBO**; a sobre, un raig; davant, tres punts; a sota, ROMA.

¹ El CIL dona les ubicacions següents: "*nunc est in museo cardinalis Sti. Angeli FLOR(entius) - Apud me VRS(inus)*".

² Un any i mig més tard Orsini encara no havia solucionat la interpretació d'aquesta abreujatura. Sigonio li escrivia el 27-2-63: "*La ringrazio del fragmento delle tribu. Poco e stato il guadagno. Io per me non mi so risolvere intorno all'esposizione di quelle lettere abbreviate...*" (Vat. lat. 4105 f. 224).

La desencertada puntuació que les Opera omnia ofereixen d'aquest fragment - *V. S. mostri queste parole al Padre Ottavio, e l'iscrizione di Carbone, pure vedete Plutarco nella Vita di Sylla...* - fa aparèixer una inscripció totalment inexistente al text de la carta original.

³ Aquesta moneda apareix ressenyada per Orsini a la p. 186 del seu llibre *Familiae Romanae*.

⁴ A les AAMAN aquesta moneda no hi és descrita; en canvi, sí que hi apareix el denari de la mateixa sèrie Cr. 279/1. No obstant això, el fet que Agustín digui que la seva moneda és "*una medaglietta di bronzo*" no ens permet de fer-la coincidir amb aquesta última ni amb el denari 276/1 al revers del qual hi figura M. CARBO.

El bisbe proposa reconèixer en aquest personatge Cn. Papiri Carbó⁵, cònsol el 641 a.V.c. (113 aC.), pare, efectivament, de Cn. Papiri Carbó mort per Pompeu a Sicília (PLVT. *Pomp.* 10,3 i ss). No obstant l'opinió d'Agustín, Orsini preferí identificar Cn. Papiri Carbó amb el fill i així escriu “...*denarius...ad Cn. Papirium Carbonem potest pertinere, qui ter Consul fuit anno DCLVIII, DCLXIX, DCLXXI qui que a Pompeio Lilybaei anno MCLXXI in magistratu occisus est*”⁶.

Els mots “*non so niente di Nicaea et Carbone*” prenen sentit, si els relacionem amb una sèrie de monedes de Nicea (BMCB Nicaea 1-7) de diferent tipologia pel que fa als anversos i als reversos, però amb la llegenda ΝΙΚΑΙΕΩΝ a l'anvers i ΕΠΙΓΑΙΟΥ ΠΑΠΙΡΙΟΥ ΚΑΡΒΩΝΟΣ al revers. Pertanyen a C. Papiri Carbó, el personatge de què parla Plutarc a la vida de Sul.la 22 i 28, germà de Cneu fill. Orsini en registra una a la seva obra i identifica bé l'individu: “*Tertius aereus nummus - referint-se a la moneda grega- tribuitur a quibusdam C. Papirio Carboni, qui frater fuit Cn. Carbonis ter consulis...*”⁷.

3. Agustín s'interessa pels llibres d'Alvise Lippomano, bisbe de Verona de 1548 a 1558 i de Bergamo de 1558 a 1559, any en què morí el mes d'agost, igualment com el seu amic Pau IV de qui fou secretari. Els seus llibres aniran a parar finalment a mans d'Achille Maffei, com ens dirà Agustín a la propera carta.

⁵ Cfr. RRC p. 296 coincideix amb Agustín quan, a propòsit d'aquesta sèrie, afirma “*the moneyer is presumably Cn. Papirius Carbo, cos. 113*”.

⁶ ORSINI, F. *Familiae Romanae...* p. 186.

⁷ Ibid.

V(ostra) S(ignoria) ha il torto (Molto mag(nifi)co S(ign)or Fulvio) se lascia di
screvirmi credendo darmi fastidio, non essendo cosa che piu mi piaccia, che il
leger le sue l(ette)re. Desiderava bene veder quel indice di libri del Giberto ma
con sua commodita, et poi che tocò la sorte a M(esser) Achille di haverli, egli ci
5 dara il ragguaglio¹, et v(ostra) s(ignoria) con piu otio di quelli che hebbe. Del
studio nelle antiquita del Ill(ustrissi)mo p(at)ron v(ost)ro mi piace sommamente,
et del beneficio fatto a M(esser) Aless(andr)o Corvino li tengo invidia, et cosi
non mi rallegro con l'uno et coll'altro. Della prodigalita di M(esser) Achille
Mafeo nascera questo bene, che potremmo haver nelle mani alcune cose delle sue
10 piu rare, benche vadano prima per le mani di Terentio et Piero Luigi etc(etera).
La tavola et quanto ho è di Mons(ign)or Ill(ustrissi)mo. V(ostra) S(ignoria) se la
lassi vedere una et mille volte, et si ritorni al luogo suo². Il stampar delle sue
lucubrationi in Verg(ili)o et nelli poeti Grechi da M(esser) Paulo laudo, come il
cumulare delle medaglie communi et libri³. Le lettere di quella medaglia mi
15 pareno chiare -Iovi. Optimo. Maximo. Senatus. populus. que. Romanus.
votum. solvit. pro. salute. Imperatoris. Caesaris. quod. per. eum. res.
publica.in. ampliori. atq. tranquilliori. statu. est⁴. Il vostro Photio et Ildefonso è
appresso di me. Vorrei che si stampassi il Photio in greco et in Latino perche è
utile assai. Noi pensamo cominciar la nostra impresa alli XVIII di questo. Siamo
20 cento prelati computando li Cardinali⁵. Ho visto un libretto di orthographia del
figluolo di M(esser) Paulo, anzi del padre; come credo, mette alcune iscrizioni
false, ma mi piace il argomento, et vorrei che fossi piu copioso, et piu tenace
della antiquita⁶. Cura, ut valeas. Da Trento alli VIII del LXII.

Vostrissimo.
A.A.

7 Corvino: Cervino *Op.* 10 per le mani: nelle mani *Op.*

COMENTARI

1. Achille Maffei s'ha quedat amb els llibres que havien pertangut a Alvise Lippomano, bisbe de Verona. D'aquest lot Agustín n'obtindrà alguns exemplars, entre els quals sabem que n'hi havia uns de música que perdé en el trasllat de la seva biblioteca: "*Tra li mei libri Greci non trovo i libri di musica che comperai dal Giberti, et voi mel richiedesti per il card(inal)e vostro...*"¹
2. És la inscripció CIL IX, 3429 que Agustín ja tenia a Roma i que després s'endugué a Espanya. L'edità al seu *De legibus et senatusconsultis*. Ligorio al cod. Neap. I 34 in folio post f. 140 inserto diu: "*nelle mani del Sig. Alditore Antonio Augustino*". Matal al Vat. Lat. 6034 ff. 6 i 7 i al 6038 f. 79 explica com s'aconseguí la primera impressió de la inscripció².
3. Orsini ja tenia al cap de publicar el seu primer llibre, que portarà per títol *Virgilius collatione scriptorum graecorum illustratus opera et industria Fulvii Vrsini*, que edità Plantin a Anvers l'any 1567, malgrat que en un primer moment Orsini l'havia emparaulat amb P. Manuzio, tal com podem copsar arrel dels mots del bisbe³.
4. Agustín dóna la seva interpretació de les abreujaures del denari RIC Augustus 358.
ANVERS: I O M / S P Q R V S / PR S IMP CAE / QVOD PER EV / R P IN AMP / ATQ TRAN / S E disposat en set línees envoltades per una corona de roure.
REVERS: L MESCINIVS RVFVS IIIVIR Un *cippus* amb la inscripció IMP / CAES / AVGV / COMM / CONS disposada en cinc línees; a la d. i a l'e. S - C.
5. Aquest comentari ens permet datar la carta, amb tota seguretat, el mes de gener, malgrat que Agustín no ho consigni. La primera sessió del concili fou el 18 i, segons paraules del mateix bisbe, "*Hallaronse quatro Legados Cardenales, y otro Cardenal no legado... Hubo tres Patriarcas... Hubo diez Arzobispos... Hubo entre todos sin los Cardenales ciento y seis Obispos, y sin los Abades que son quatro, y tres Generales*"

¹ Vat. Lat. 4105, f. 243.

² CIL IX, ibid.

³ NOLHAC, P. o. c. p. 38 transcriu una carta de Guido Lolgi a Orsini del 9-6-65 on es confirma clarament que el primer editor en què pensà Orsini fou P. Manuzio, el qual volia publicar l'obra juntament amb la segona edició de l'ortografia del seu fill.

⁴ Carta del 19-1-62 d'A. A. a Francisco de Vargas, ambaixador del rei a Roma.

6. Als quinze anys A. Manuzio va publicar la seva primera edició de l' *Orthographia*, llibre al qual fan referència els mots d'Agustín. Durant els anys 62 i 63 es dedicà a corregir-la i a ampliar-la, sol·licitant inscripcions a diferents humanistes per tal de poder portar a terme el seu objectiu⁵.

Sabem que Agustín, conseqüent amb les seves pròpies paraules, va col·laborar en la correcció de la primera i de la segona edició, que aparegué l'any 1566. A les Op. om. VIII, pp. 403-404 hi ha unes *In Aldi Manutii P. F. Orthographiam annotationes* corresponents a la primera edició. Al Vat. Lat. 5237 existeixen dos folis manuscrits dels bisbe (ff. 361r-v i 362 r-v), que formen part d'un grup de papers de diferents mans, en què hi ha recollides correccions a la segona edició d'Aldo. La transcripció dels esmentats folis és la següent:

Addenda, vel mutanda in orthographia Aldi. Paulli F.

pag.15. Actium) adde denarium Augusti, in quo hae litterae sunt ACT ex altera parte
AVGVSTVS

p.16. Aebutia) adde ex titulo statuae Pacis aeternae domus imp. Vespasiani Romae ad
arcum L. Septimii M.AEBVTIVS.NICETHOR

p.143. Luxuriantem animo Poenum) tolle hos versus recentis poëtae, et male
scriptos.

p.189. Viatores. cives optumi) tolle fictas nugas

p.219. Ego Gallus Favonius) Haec quoq. ficta sunt: ideo tollenda

p.274. corona) adde, quod Cic. in oratore de hac scriptura testatur.

p.296 Duilius) ad ea, quae ex Cicerone afferuntur, addatur Quinctil. li. I. et
Belliorum extant tituli BELLIAE. SYMPHERUSAE Inscr. Rom. pag. 157.
et alibi. C. BELLIVS SOSIBIVS ET. BELLIA FORTVNATA

p.319. Fecundus) Adde in Faustinae minoris et aliarum Augustarum denariis, et
assis FECVNDITAS. sive FECVND. AVGVSTAE

p.320. Felix) Adde Politiani. in cent. sive miscell. cur FEELIX. et SERVEILIVS.
scriptum fuerit a veterib. sic FOVRIVS. et OPEIMIVS. et MVSA. qua omnia
in denariis legi, quos habeo.

p.419. Hirtius) adde nummum aureum Caesaris Dict. C. CAES. COS.
TER. A. HIRTIVS. PR

p.477. Laenas) Adde ex verbis Ciceronis in Bruto, cur Popillius Laenas dictus sit.

p.491. M') Adde P. Consentium. ibid. Romae .I. Aciliae) scribe Allifis .I.

p.516. Matho) Adde Cicer. in Oratore. et Polyb.

⁵ V. PASTORELLO. *L'epistolario manuziano*. Firenze 1957. p. 287: " nel biennio '62 - '63 deve interessarsi di opere altrui... ma soprattutto cura rettifiche e giunta alla *Orthographia*... Abita, in questi anni, col padre a Roma, a S. Maria in Via".

- p.572. Ostia) Adde Asses Neronis Imp. in quib. est POR. OST pro Portu Ostiensi
- p.586. Paullus) Adde Velium Longum de orthographia. et asses, in quibus est IVLIA. PAVLA AVG. et alios in quib. DIVA PAVLINA sed haec testimonia sunt scripturae non antiquae.
- p.631. L. Philippo dixit) scribe L. Philippus
- p.709. Serranus) Atilii et Serrani, et Sarrani dicti sunt, post captum Regulum a Poenis sive Tyriis, quos Sarranos recte dici Probus, sive quis alius docet, dum interpretatur Vergilii locum Sarrano incubat ostro. Hinc tibiae sarranae apud Terentium.
- p.714. sidus) Adde asses Faustinae minoris DIVA. FAVSTINA. PIA. SIDERIBVS. RECEPTA. habeo duos asses eisdem litteris.
- p.731. sulphur) Adde denarios, in quib. legi PILIPVS cur Tamphilus scribi debeat, ignoro. ita est in fastis Capitolinis, et in denariis TAMPIL
- p.739. Dele .3. et 4. insr. supervacaneas.
- p.746. Tiber) adde assem Antonini Pii, in quo est TIBER
- p.748. Tibicen) dele omnia. *Tuba Tibias*⁶
- p.766. et 767. Tyro) dele omnia
- p.769. Sex. Vigelli) ficta inscriptio sepulchri delenda.
- p.777. Vibius) Adde denarios , quos habeo cum his litteris C.VIBIVS.C.F.C.N.PANSA IOVIS AXVR. in aliis est C.VIBIVS.VARVS. Adde fastos capitolinos
- p.783. Virgilius) versus Calvi fictus est, et delendus.

In fine Kalendarii. DIV. Divalia. Divi Iulii dies festus) scribe Divalia. Divae Angeronae dies festus. Is dies a Varrone lib. V. de lingua Latina appellantur Angeronalia ab Angerona, cui sacrificium fit in Curia. Macrob. Saturn. lib. I. XII. Kal. Ian. feriae sunt Divae Angeroniae, cui Pontifices in sacello Voluptatis sacrum faciunt etc.⁷

Alguns elements interns ens permeten datar aquestes correccions manuscrites d'A. Agustín cap al final de l'estiu o començament de la tardor del 1567.

Primerament, la precisió sobre el mot **Duilius** ens permet establir un termini *post quem*. Agustín havia tingut la primera notícia sobre la inscripció trobada al fòrum l'any 65 (CIL I, 25), a través de la carta d'Orsini de l'11-10-66, a la qual havia

⁶ En cursiva hem assenyalat la lletra d'Aldo.

⁷ Aquestes són correccions als *fasti maffeiani* (CIL I, p. 307) que P. Manuzio publicà al final de l'Ortografia del seu fill. Precisament aquesta correcció ja havia estat motiu d'intercanvi epistolar amb Parvinio el 14-8-57 (p. 178)

respòs el 12-11-66 dient que no en sabia res en absolut, encara que recordava haver vist alguna cosa al llibre d'Aldo⁸. El 22 de març de 1567 rebé de Panvinio aquesta inscripció amb una proposta de restitució del tros que manca⁹. En cap cas, doncs, les correccions que ens ocupen foren escrites abans del mes de març del 67.

Per una altra banda, en els comentaris als mots **Felix** i **sulphur** Agustín utilitza els mateixos exemples que usa en una carta del 2-9-67 dirigida a Latinio per justificar l'ortografia de les vocals llargues i de les consonants dobles¹⁰. A més, en aquesta mateixa carta es refereix a Aldo amb aquests termes elogiosos " *in quibus colligendis non sine laude operam posuit, ut nosti, Aldus Manutius Paulli filius; quamvis is monendus nonnumquam esse videatur, quod non distinxerit temporum rationem*".

Aquesta coincidència en ambdós documents ens ha conduït a establir que les " *addenda vel mutanda*" foren escrites a finals de l'estiu o començaments de la tardor de l'any 67.

No tenim constància que hi hagués una correspondència directa, si més no en aquesta època, entre el bisbe i el fill del seu amic Paolo Manuzio, per la qual cosa aquestes notes haurien estat dirigides a algú proper a Aldo que les hi hauria trasmeses (Paolo?, Orsini?).

⁸ " *Le vostre inscizioni aspetto, et di Duillio... non so nulla. Parmi haver visto non so che parole nella Orthographia del vostro Aldo minore, di qualche inscitione antiqua et gofa recentemente effosa*".

⁹ V. carta inèdita de Panvinio (p. 561).

¹⁰ " *In nummis quoque ante Augustum Caesarem signatis idem genus scribendi animadvertimus: in quibus est L. Opeimius... Eadem ratione Plautus utitur in argumento Comoediae, quae Captivi inscribitur; nam si primas litteras singulorum versuum coniunxeris, efficias non Captivi, sed Captivei quod etiam Politianus animadvertit... Idem dicendum est de OU diphtongo, namque... scriptum esse... in nummis FOVRIVS CRASSIPES ET FOVRI PHILI... Quae posteriorib(us) temporib(us), omissa o littera, usurpata sunt, nonnumquam vero apice apposito supra v littera conscripta, ut in nummis Q. POMPONII MVSA... Namque sunt quaedam nimis pervetusta ut... in denario quodam legi Q. PILIPVS...*"

Alguns d'aquests exemples ja els havia utilitzat en les cartes enviades a Orsini el 5-6-59 i el 22-7-59 (v. pp. 424 i 441).

Credo averete inteso (R(everendo) Padre carissimo) [Panvinio] che siamo stati in
 contesa privata col Francesi sopra le parole del concilio Florentino, quod Papa
 habeat potestatem regendi universalem Ecclesiam, et perche uno di fondamenti
 loro è il negare che sia episcopus universalis allegando San Gregorio, et Pelagio
 5 2° citati da Gratiano 99. distin. Parmi ricordar aver letto in vostri scritti, ovvero
 sentitovi dire, che la contentione col Patriarcha C(onstantino)P(olitano) fu sopita
 in tempo di Phoca, o in altro con conceder al Papa il titolo di universale Papa, et
 al C(onstantino)P(olita)no il titolo di oecumenico Patriarcha, desidero saper piu
 a pieno li fondamenti, et authorità che havete per questo. Perche Paulo Diacono,
 10 Mariano Scoto, Martin Polono, et Platina non dicono che fossi data la sentenza
 in favor del Papa sopra questa differenza, ma sopra quella quod sit ecclesia
 Romana caput aliarum ecclesiarum, la qual cosa non negano i Francesi. Ma
 sopra la parolla oecumenico, overo universale io vedo che fu sempre contentione
 con Greci etiam dopo Phoca, come si vede chiaro nelle epistole di Leon IX che
 15 fu dal M et tanti, et avanti lui in tempo di Hadriano I et Tarasio
 C(onstantino)P(olitano) solamente trovo citata una epistola di Gregorio 7 la quale
 vorrei che mi facessi gratia di far copiar lib. 2. registri in dictatu suo. Romanus
 Pontifex iure dicitur universalis, quod solus potest deponere episcopos et
 c(etera). Il principio di questa gara credo nascesse dal concilio Chalcedonense
 20 actio XVI dove li Greci fecero contra volunta delli legati Romani una
 confirmatione di un canone vero o finto del Concilio C(onstantino)P(olita)no
 dove davano al C(onstantino) P(olita)no li privilegi del Romano et essendo in
 esso Concilio chiamato universale il Romano, al tempo di Pelagio 2° usurpo
 questo titolo il C(onstantino) P(olita)no et con questo pretesto voleva far concilio
 25 universale et questo penso fosse il principio. Ma che si facesse mai la concordia
 che scrissi secondo vostra opinione, mi pare difficile da credere perche non trovo
 aversi chiamato mai Papa universalis <il> Pontefice, se bene altri li hanno dato
 questo titolo, ne manco trovo che il Papa havia chiamato Patriarcha oecumenico al
 C(onstantino)P(olita)no ecceto che nelli atti della VII Sinodo con falsità certa

15-16 Tarasio Cp. Solamente Per. 25 facessi Per. 27 haver chiamato Per. 30 ecclesia universalis Per.

ripresa da altri. Trovo bene chiamarsi i Pontefici ecclesiae universalis episcopus da molto antichi, et ecclesiae catholicae da piu moderni fin hoggidi nelle sottoscrizioni. Desidero saper il parer vostro con annotatione di quello che avete osservato¹. Non altro. Adio padre amicissimo. Da Trento alli XXIX di Marzo
5 1563².

Di V(ostra) S(ignoria)
A.A. Il(erdensis)

Ho avuto molte medaglie Greche d'Aureliano da un canto et Vabalatho dall'altro con certi altri nomi a me oscuri, se havete notati per altre medaglie, o inscrizioni li
10 cognomi et famiglia sua avvisatemi³.

10 famiglie sue *Per.*

COMENTARI

1. Agustín consulta Panvinio sobre la jurisdicció del Papa en el si de l'Església arrel d'una discussió plantejada a la congregació del dia 25 de gener de 1563, quan els legats pontificis del Concili varen voler introduir una clàusula en el setè cànon que afirmés “ *summum pontificem habere potestatem regendi et gubernandi ecclesiam universalem* “. Els ambaixadors francesos, Lansac i Ferrier, s'hi oposaren, mentre que els bisbes espanyols i italians hi estigueren d'acord. L'endemà la discussió va desembocar en l'anàlisi si el Papa tenia primàcia sobre el Concili o a l'inrevés. Sembla que a mitjan març el tema encara portava cua¹ .

2. A les cartes que ens resten de la estada del bisbe de Lleida a Trento no tenim notícia de la seva activitat com a copista d'inscripcions; sens dubte, però, Agustín degué copiar totes les que devia veure en aquesta ciutat, on ja havia estat amb motiu del seu viatge a Alemanya la primavera de 1558.

En aquest marc hauríem de situar el foli 55 del Matr. 5781 on es conserven cinc inscripcions tridentines copiades per la mà d'Agustín.

CIL V, 5036

Agustín

In hortis Madrucciis Tridenti

C. VALERIO. C. F. PAP

MARIANO

HONORES. OMNES

ADEPTO . TRIDENT

FLAMINI. ROM. ET. AVG

PRAEF. QVINQ. AVGVR

ADLECTO. ANNON. LEG. III

ITALIC. SODALI. SACROR

TVSCVLANOR. IVDICI

SELECTO. DECVR. TRIB

DECVRIONI. BRIXIAE

CVRATORI. REI. P. MANT

EQVO. PVBL. PRAEF. FABR

PATRONO. COLON

PVBLICE

La còpia d'Agustín és en lletra minúscula, excepte les dues últimes línees en majúscula,

¹ CT 2, 827-828. També a PASTOR, *Historia de los Papas* vol. XV, p. 293.

amb la qual cosa les diferencia de la resta, seguint l'original.

CIL V, 5032

C. IVLIO

I N G E N V O

C. I.

TRIB. LEG. III ITAL

TIB. CL. VICTOR. V. E

VE

INFANTI. BENIG

PLVRA. DE SE

de . se

MErENTI

merenti

La còpia d'Agustín és en lletra minúscula, excepte les tres primeres línies en majúscula i amb l'espai entre lletres més ample, per reflectir millor l'original.

CIL V, 5033

V. F

SASSIVS. REmI

F. LVBIAE. ESDR

AE. VXSORI. TVRI

BARBARVTAE. F.

PLADIAE. SASSI. CVRIS IF

ET. VERECVNDAE. FVN

DANIAE. VXSORI.

M. CVRISIO. SABINO

MILES. LEG. XXI

RAP. ET . SVIS

La còpia d'Agustín és en lletra minúscula excepte la primera línia i el mot REmI de la segona, que reflecteix amb exactitud la grandària de cada una de les lletres de la inscripció. El mateix bisbe s'autocorregeix algunes errades (l. 6/ Sassiae; l. 10/ XXI. I) fruit d'una primera còpia mecànica.

CIL V, 5041

V F

[om.]

PRISCVS BILO

Blio

NIS (*hedera*) CARCI

SIBI (*hedera*) TE VLPIAE

REVERS: Bust d'Aurelià a la d. amb corona de llorer A. Κ. Λ. ΔΟΜ.

ΑΥΡΗΛΙΑΝΟC ΣΕΒ ο βέ ΑΥΤ. Κ. Λ. Δ. ΑΥΡΗΛΙΑΝΟC ΣΕΒ.

Les lletres de la llegenda de l'anvers han estat sempre un problema quant a la interpretació. A partir de les inscripcions de Palmira von Sallet ha proposat una lectura Ιούλιος Αύρήλιος Σεπτίμιος ΟΥΑΒΑΛΛΑΘΟC ΑΘΗΝΟδωρος Ὑπατικός ΑΥΤοκράτωρ Στρατηγός Ῥωμαίων.²

² VON SALLET. *Zeitschrift für Num.*, vol. II, pp. 252-257. A la carta del 16-1-57 (p.103) Agustín parla d'una moneda amb llegenda llatina VCRIMDR d'aquests mateixos emperadors.

CARTES INEDITES ¹

¹ En aquest capítol, a tall d'apèndix, oferim el text de les cartes presumiblement inèdites que fins ara hem pogut aconseguir i que, ni pel seu contingut ni per la seva cronologia, hem inclòs en els capítols anteriors. La incorporació del conjunt del Seminario de San Carlos de Saragossa respon al criteri que hem clarificat a la introducció.

Llevat d'algunes cartes de les quals hem comentat algun aspecte, de les altres ens hem limitat a justificar-ne la cronologia i el nom del corresponçal de la manera més precisa possible.

Ad Osorium, Calcenam et Metellum

Vos tres his ego versibus saluto;
qui estis tres animae meae suaves.
et morem (rogo) cras mihi geratis;
Dum vestris refici iocis havemus
5 affecti Cillii malo tumore
Nam vobis dabo prandium: parate
sed vos ad ioca docta; qui soletis
Mecum, cum valeo, satis iocari

¹ Agustín convida a aquests tres amics a menjar a casa seva. Ell està malalt " *affectus Cillii malo tumore* " i desitja que el vagin a visitar per passar amb ells una bona estona. Hem datat aquesta missiva el curs 1539-1540. Per una banda, sabem que la relació entre Agustín i Matal arrenca de 1538 i, per una altra, Osorio va abandonar Itàlia a finals de 1541, dues dates que ens enmarquen aquests versos. Coneixem també que el curs 39-40 es declarà una epidèmia de grip a Bolònia que dificultà molt el desenvolupament normal de les classes -àdhuc Alciato va estar de baixa durant un llarg període de temps. Agustín va aprofitar el temps d'oci que li proporcionava aquesta contingència per a practicar la música i la poesia, una mostra de la qual podria ser aquesta invitació tan simpàtica.

Parergon, ne folium hoc vacet '

A salido una Historia, ut auctor vocat valentina, en lengua castellana tri partita. P(rim)a parte de las cosas de España y especial de Valencia hasta la restitucion segunda de Valencia temporib(us) Jacobi regis, Jaime illi vocant. La 2ª de las cosas deste rei deq(ue) restituta Valencia. La 3ª de las cosas de aquel reino ad nostra usque tempora. Solamente esta estampada la p(rimer)a parte. Ai algunas cosas pertenecientes a España no mal notadas. Ay letras y piedras escritas que parecen en aquel reino y Cataluña. Ai la historia del pilar de Zaragoza, ad longum sine requi<e>te, placuit haec Historia. Y seran mejores las otras partes haze mencion de la letra gothica la qual dize que se llama hoc tempore, letra toledana y no pone los caractere, lo qual quisiera por causa del S(eñ)or Metello de los quales habla como de re sibi notiss(ima). Epitaphyios de algunos <diligente>mente escritos // envio aqui uno de Ataulpho segundo rei godo el qual succedio a Alarico, que tomo a Roma y fue Ataulpho el p(rim)o rei godo que paso en España y fue muerto en Barcelona adonde esta enterrado en una rica sepultura con estas letras.

Bellipotens valida natus de gente gothorum

Hic cum sex natis rex Atthaolphe Jaces.

Ausus es Hispanias primus descendere in oras,

quem comitabantur milia multa virum

Gens tua tunc demum natos et te invidiosa peremit

¹ Aquest és un foli que, pel que diu l'autor a l'encapçalament, sembla haver acompanyat una carta més llarga, avui perduda. L'argument principal d'aquest foli -l'aparició d'una història de València- ens ha permès datar-la amb força precisió.

Aquest llibre és sens dubte la *Primera parte de la Coronica general de España y especialmente del Reyno de Valencia* de Pedro Antonio Beuter, editada per Juan Mey a València l'any 1546, traduïda al castellà d'una primera edició en llengua catalana intitolada *Primera part d'la historia de Ualencia que tracta de las Antiquitats de Spanya y fundacio d'Ualencia ab tot lo discurs fins al temps que lo inclit don Jaume primer lo conquista*, editada a la mateixa ciutat el 31 de maig de 1538.

Tal com diu Arce, l'autor preveia dues parts més, de les quals només n'arribà a publicar una altra, en castellà, el 5 de novembre de 1550.

A la pàgina 77 hi ha l'exposició sobre l'origen de l'església del Pilar de Saragossa (*Pues como muchas vezes huviessen salido, avino que una dellas a media noche se despertaron todos a los cantares, vieron a la Señora reyna del cielo, puesta encima de un pilar...*), a la pàgina 85v hi ha l'explicació sobre l'origen de la lletra gòtica (*Este santo varon (el bisbe Gudila) enseño a los suyos las letras que se llamaron Gothicas, y son las que agora dezimos, letra Toledana*) i a la pàgina 87 hi ha l'epitafi i el dibuix de l'escut que Arce reproduïx a la carta.

quem post amplexa est Barcino magna gemens

Estan allí luego las armas gothicas en esta forma (*hi ha un rectangle dividit en quatre camps: el superior esquerre conté línees horitzontals; el superior dret, els mots una corona; els inferiors, els mots leon*).

Vale. Arze

[*Al sobre: Al magnifico y muy R(everen)do señor Antonio Augustin auditor de Rota et miseñor. En Roma.*]

Ill(ustrissi)mo et R(everendissi)mo Sig(nor) mio oss(ervandissi)mo.

La lettera delli XI del presente colla introclusa copia dell'eletto visitator di
Monachi di San Benedetto, mandai al S(ignor) Gonsalo Peres, et esso doppo
5 haver parlato con S(ua) M(aes)ta Regia, mi fece intender, che facesse informar
quelli del consiglio di Camera; io lo feci questa settimana, et non veggo che
facciano difficulta, ma penso che si daranno le lettere favorevoli come si
addomandano: le quali havute mandaro con le prime a V(ostra) S(ignoria)
Il(lustrissi)ma o vero non possendole havere, li faro intender la difficulta perche
10 si provedano quelli R(everen)di Padri del Remedio. Nelle altre mie scrissi a
Mon(signor) Priuli, come havea presentito, che S(ua) S(anti)ta mi richiamava:
ma non essendo venuto alcuno doppo le ultime di 30 di Ott(ob)re da Roma, non
ho altra certezza.

Scrivendo questa mi fanno risposta questi Sig(no)ri del Consiglio, che havendo
parlato insieme, li piace di deliberar anchora meglio, et haver piu piena
15 informazione, se questa visitatione è ordinaria, o non è tale; et d'altre qualita et
ordini, la quale informatione vogliono che venga di Spagna; ma se per altre
scritture se potra dar piu piena notitia, V(ostra) S(ignoria) Ill(ustrissi)ma le fara
venir, et si parlara un'altra volta. N(ostro) S(ignor) Iddio conservi V(ostra)
S(ignoria) Ill(ustrissi)ma et R(everendissi)ma sana per publico bene. Di
20 Bruxelles alli 24 di Nov(emb)re del LV.

Di V(ostra) S(ignoria) Ill(ustrissi)ma et R(everendissi)ma.
Humilissimo Ser(vito)re Antonio Agostino

[*Al sobre:* All' Ill(ustrissi)mo et R(everendissi)mo Sig(nor) mio
osser(vandissi)mo Il Card(inal) Polo legato ap(osto)lico.]